Cristinel MUNTEANU

Despre excepția care confirmă regula

Cr. M. – conf. univ. doctor în filologie și în filosofie al Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași; predă la Universitatea „Danubius" din Galați discipline din sfera științelor limbajului și ale comunicării. A publicat ca autor: *Sinonimia frazeologică în limba română* (2007), *Lingvistica integrală coșeriană* (2012), *Frazeologie românească. Formare și funcționare* (2013); *Tradition and Innovation in Language and Linguistics* (2017), iar ca editor: Tobias Peucer, *Despre relatările jurnalistice* (2008), B. P. Hasdeu, *Studii de știința limbii* (2013), E. Coșeriu, H. Geckeler, *Orientări în semantica structurală* (2016; trad. de Cr.M.) etc. Este, de asemenea, autorul a peste 150 de articole și comunicări. Domenii de interes: filosofia limbajului, teoria limbii, semantică, frazeologie, hermeneutică, lingvistica textului.

Doamnei Prof. univ. dr. Rodica Zafiu,
în semn de prețuire, în context aniversar

1. Cu diverse ocazii[1], lăudând foloasele vechii dialectici pentru discuții și pentru argumentări, Eugeniu Coșeriu sublinia faptul că această disciplină îi învăța pe antici cum să susțină o teză, cum să întâmpine și să respingă obiecțiile ș.a.m.d. (vezi Coseriu 2007: 93; cf. și Coseriu 1992: 20). Din acea vreme a rămas, bunăoară, denumirea de *teză* dată „tezei de doctorat". În rest, apreciază Coșeriu, din această dialectică au supraviețuit prea puține lucruri, printre care și o expresie greșit interpretată astăzi: „Însă ne-a rămas foarte puțin, a rămas o stupizenie, cum este cea care se repetă mereu, cum că «excepția confirmă regula». În dialectica medievală, asta însemna un lucru totalmente diferit: însemna 'obiecția respinsă întărește regula'. Căci [lat.] *exceptio* semnifică 'obiecție', și [formula] nu înseamnă 'ce bine, dat fiind că o regulă are excepții, atunci este confirmată'. În niciun caz! Ceea ce zice este că, pentru a încerca, pentru a proba o regulă sau o normă, trebuie să ridici obiecții, și dacă se reușește să se respingă o obiecție, o *exceptio*, atunci regula se confirmă, se întărește. Apoi se ridică altă obiecție și, dacă se respinge [și] asta, se întărește tot mai mult [regula], și din acest motiv se spunea *exceptio*

BDD-A28842 © 2018 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 07:07:31 UTC)

confirmat regulam, [și] nu că regula trebuie să aibă excepții." (Coseriu 2016: 194)[2].

Fără îndoială, Coșeriu are dreptate când semnalează non-sensul expresiei în sine, în utilizarea ei actuală (cf. și Holton 2010: 369). După cum am văzut, lingvistul român oferă și o explicație legată de contextul originar în care era (sau va fi fost) întrebuințată formula în cauză. Cheia problemei stă, se pare, într-una dintre semnificațiile substantivului latinesc *exceptio*, cea de 'obiecție' (mai rar întâlnită, ce-i drept; vezi Lewis 1890, s.v. *exceptio*)[3]. Nu avem motive să credem că interpretarea lui Coșeriu nu este una corectă. Excelent cunoscător al culturii greco-latine din Antichitate, dar și din Evul Mediu, savantul român ne-a lăsat o serie de contribuții remarcabile (pe terenul «discursului repetat»)[4] în ceea ce privește originea și evoluția unor străvechi expresii obscure[5].

2. După alți specialiști și/sau diverse lucrări lexicografice/enciclopedii, expresia *Excepția confirmă* (sau întărește) *regula* are un cu totul alt sens: de fapt, *excepția confirmă* ***existența*** *regulii*. Dacă pe poarta unei instituții scrie că accesul publicului în acea clădire este permis numai duminica, atunci se înțelege că regula în vigoare este ca publicul să nu pătrundă acolo (în zilele lucrătoare).

2.1. Formula *Exceptio probat regulam in casibus non exceptis* este atestată în texte juridice încă din secolul al XVII-lea (vezi Holton 2010: 369, pentru spațiul de limbă engleză). Cu ușoare variații, ea circulă și astăzi în domeniul juridic: *Exceptio* ***firmat*** *regulam in casibus non exceptis* [„Excepția confirmă regula în cazurile neexceptate."] sau chiar *Exceptio, quae firmat legem, exponit legem* [„Excepția, care întărește legea, vădește legea."] (Motica & Negrescu 2001: 88).

2.2. Sursa de proveniență pare să fie însă mult mai veche, și anume un discurs aparținându-i lui Cicero, *Pro Balbo*. Este nevoie să lămurim cine era Balbus și în ce împrejurare a rostit Cicero vorbele memorabile care au stat la baza expresiei de care ne ocupăm aici. Originar din Gades (actualul Cadiz), Lucius Cornelius Balbus (ce va deveni ulterior secretarul lui Cezar și primul consul de etnie non-italică) primise statutul de cetățean roman. Întrucât devenise un personaj destul de puternic și, ca atare, cam nepopular, i s-a intentat un proces pentru a i se retrage cetățenia romană, acuzato-

BDD-A28842 © 2018 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 07:07:31 UTC)

rul aducând ca argument, printre altele, existența unor tratate ce conțineau clauze menite să interzică acordarea respectivului privilegiu anumitor popoare (cum erau germanii, helveții etc.). Apărându-l pe Balbus, Cicero avea să dea următoarea replică faimoasă: *Quod si exceptio facit ne liceat, ubi non sit exceptum, ibi necesse est licere*. (Cicero, *Pro Balbo*, IV, 32; vezi Cicero 1909), transmițând ideea că, acolo unde nu există o clauză specială (cu caracter de excepție) care să interzică acest lucru (acordarea cetățeniei), regula (politica generală) este permisă (se aplică) în mod necesar (vezi Cicero 1891; Holton 2010: 370).

2.3. Așadar, se poate spune că enunțul *Exceptio probat/firmat regulam* face parte din categoria acelor construcții bimembre al căror sens devine (cel puțin) ambiguu în urma abrevierii. De exemplu, sensul expresiei *a strica orzul pe gâște* poate stârni nedumerire (căci unde ar fi paguba, de vreme ce orzul îngrașă gâștele?!); semnificația frazeologismului nu mai surprinde în momentul în care descoperim că avem de-a face cu prima parte a unei formule paremiologice (consemnată și de I. Zanne): „nu strica orzul pe gâște când îi iarba la genunchi", adică orzul nu trebuie dat gâștelor atunci când ele au suficientă hrană; el poate fi dat acestora în timpul iernei (vezi Dumistrăcel 2001: 285-286). La fel, enunțul latinesc (de natură juridică la bază) capătă sens când este raportat la forma inițială: *Exceptio probat/firmat regulam in casibus non exceptis*.

3. *Excepția dovedește existența regulii* este un adevăr lesne verificabil și în cazul funcționării limbajului, dacă prin *excepții* vom desemna „greșelile" de limbă. Coșeriu însuși susținea (de pildă, în studiul *Pour et contre l'analyse sémique*), referindu-se la semnificațiile lingvistice, că expresiile „greșite" sau extravagante nici nu ar putea fi identificate ca atare, în contexte „inedite", dacă nu le-am raporta în permanență la cunoașterea limbii, la regulile și „conținuturile" deja existente[6].

4. Aș mai adăuga în continuare că în mediul de limbă engleză expresia analizată circulă sub forma *The exception proves the rule* [„Excepția demonstrează regula."]. Merită precizat aici că verbul englezesc *to prove* (< lat. *probare*) semnifică atât 'a demonstra/a dovedi', cât și 'a testa', ceea ce face ca o atare formulare să nu le apară complet lipsită de sens anglo-americanilor.

BDD-A28842 © 2018 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 07:07:31 UTC)

Aș zice chiar dimpotrivă, mai ales atunci când cei care o invocă sunt și filosofi (din rândul celor care privesc cu îngăduință lumea celor absurde și a non-sensurilor; cf. Afloroaei 2013). Aceștia pot găsi (sau, eventual, imagina) oricând contexte ori situații în care absurdităţile respective să devină justificate/motivate, căpătând sens. Pentru a ilustra o astfel de atitudine – și ca încheiere a acestui articol –, m-am oprit la doi importanți gânditori: John Dewey (american) și R.G. Collingwood (britanic).

4.1. În cartea *How We Think* [*Cum gândim*] (publicată în 1910), vorbind (și) despre necesitatea verificării inferențelor în condiții de laborator (prin experimente făcute în școală), John Dewey susține următoarele: „Să demonstrezi un lucru înseamnă, înainte de toate, să-l încerci, să-l testezi. [...] Se spune că *excepțiile demonstrează o regulă*, adică ele furnizează cazuri atât de extreme, încât pun la încercare în maniera cea mai severă aplicabilitatea acesteia; dacă regula va face față unui asemenea test, atunci nu mai există vreun motiv serios pentru a ne îndoi în continuare de ea." (Dewey 1997: 27)[7].

După aproape trei decenii, în monumentalul său tratat, *Logic. The Theory of Inquiry* [*Logica. Teoria investigației*] (tipărit în 1938), Dewey revine (într-o formă mai nuanțată) la aceeași idee, apelând la rezultatele fizicii moderne. El notează că anumite date evidențiate cu ajutorul teoriei einsteiniene a relativității contrazic formula newtoniană a gravitației. În consecință, conform logicii tradiționale, ar fi trebuit fie ca formula lui Newton să fie invalidată și abandonată, fie ca datele observate să fie declarate drept false și imposibile, deoarece negau propoziția generală. Or, în opinia lui John Dewey (și în acord cu logica sa nouă), „ceea ce se întâmplă, de fapt, este că generalizarea anterioară este modificată și revizuită de descoperirea exemplului contradictoriu" (Dewey 1938: 197). Mai mult decât atât, „chiar și în cazurile în care o excepție se dovedește a fi mai degrabă aparentă decât reală, vechea generalizare nu este pur și simplu confirmată, ci câștigă o nouă nuanță de sens datorită capacității sale de a fi aplicată la situația neobișnuită și, în aparență, negativă. În modul acesta «excepția demonstrează regula»." (*ibid.*)[8].

4.2. În aceeași vreme, R.G. Collingwood afirmă ceva asemănător într-un tratat de estetică, *The Principles of Art* (apărut în 1938), preocupat fiind, de data aceasta, nu de științele naturii, ci de cele ale culturii/umaniste. Cercetând distincția pe care David Hume o făcuse la începutul operei sale capitale (*Treatise of Human Nature*), cea dintre «impresii» [*impressions*] și «idei»

BDD-A28842 © 2018 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 07:07:31 UTC)

[*ideas*], ca tipuri diferite de percepții ale minții umane, Collingwood (1958: 183) remarcă faptul că înaintașul său se contrazice uneori; de pildă, atunci când notează că în unele situații (în somn, în timpul febrei, în cazul nebuniei etc.) „ideile noastre se conformează definiției pe care a dat-o impresiilor" (*ibid.*: 184). Cu toate acestea, Hume nici nu trage concluzia că acestea sunt într-adevăr impresii, nici că definiția dată a fost dintru început greșită, ci se scuză spunând că acestea sunt cazuri excepționale.

Nu insist aici asupra criticii propriu-zise întreprinse de Collingwood (ce urmărește, de altfel, să deosebească *senzația de imaginație*), ci reproduc un comentariu care decurge din acea critică: „Excepția «dovedește» regula prin faptul că arată dacă regula este egală cu sarcina de a o explica; dacă nu este [egală], atunci este dovedită ca fiind falsă. [...] Kant a fost cel dintâi care a arătat că progresul din cadrul științei naturii umane, la fel ca progresul din oricare altă știință, trebuie să se facă luând în serios excepțiile și concentrându-ne asupra cazului neobișnuit [...] instructiv prin ciudățenia sa." (*ibid.*: 185)[9].

Bibliografie selectivă

1. Afloroaei 2013 = Ștefan Afloroaei, *Privind altfel lumea celor absurde*, Humanitas, București, 2013.
2. Berg 2003 = I. Berg, *Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre*, Editura Vestala, București, 2003.
3. Cicero 1891 = *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, literally translated by C. D. Yonge, George Bell & Sons, London, 1891.
4. Cicero 1909 = *M. Tulli Ciceronis Orationes*, Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Albertus Curtis Clark, e Typographeo Clarendoniano, Oxonii, 1909.
5. Collingwood 1958 = R.G. Collingwood, *The Principles of Art* [1938], Oxford University Press, London – Oxford – New York, 1958.
6. Coseriu 1992 = Eugenio Coseriu, *Competencia lingüística. Elementos de la teoría del hablar*, Editorial Gredos, Madrid, 1992.
7. Coseriu 2001 = Eugenio Coseriu, *L'homme et son langage*, Éditions Peeters, Louvain – Paris – Sterling, Virginia, 2001.
8. Coseriu 2007 = Eugenio Coseriu, *Lingüística del texto. Introducción a la hermenéutica del sentido*, Edición, anotación y estudio previo de Óscar Loureda Lamas, Arco/Libros, Madrid, 2007.

BDD-A28842 © 2018 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 07:07:31 UTC)

9. Coseriu 2016 = Eugenio Coseriu, *La semántica en la lingüística del siglo XX: tendencias y escuelas*, Prólogo: Gregorio Salvador, Edición e Introducción: Maximiano Trapero, Editorial Arco/Libros, Madrid, 2016.
10. Dewey 1997 = John Dewey, *How We Think* [1910], Dover Publications, Mineola, New York, 1997.
11. Dewey 1938 = John Dewey, *Logic. The Theory of Inquiry*, Henry Holt and Company, New York, 1938.
12. Dumistrăcel 2001 = Stelian Dumistrăcel, *Pînă-n pînzele albe. Expresii românești*, Biografii – motivații, Ediția a II-a revizuită și augmentată, Institutul European, Iași, 2001.
13. Guțu 2003 = Gheorghe Guțu, *Dicționar latin – român*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Humanitas, București, 2003.
14. Holton 2010 = Richard Holton, *The Exception Proves the Rule*, în „Journal of Political Philosophy", vol. 18, No. 4, 2010, p. 369-388.
15. Lewis 1890 = Charlton Thomas Lewis, *An Elementary Latin Dictionary*, American Book Company, New York, Cincinnati, and Chicago, 1890.
16. Motica & Negrescu 2001 = Radu I. Motica, Dan Negrescu, *Lexicon juridic latin – român*, Editura Lumina Lex, București, 2001.
17. Munteanu 2015 = Cristinel Munteanu, *Logică și legislație. Câteva observații lingvistico-filosofice*, în „Limba română", Chișinău, anul XXV, nr. 3-4, 2015, p. 101-113.
18. Pușcă 2010 = Andy Pușcă, *Drept roman*, Editura Pro Universitaria, București, 2010.

Note

[1] Inclusiv într-o prelegere ținută la Universitatea „Babeș Bolyai" din Cluj, prelegere rămasă încă nepublicată.

[2] În original: „Pero nos ha quedado muy poco, ha quedado alguna estupidez, como esta que se repite siempre de que «la excepción confirma la regla». En la dialéctica medieval esto significaba una cosa enteramente diferente: significaba 'la objeción rechazada fortalece la regla'. Porque *exceptio* significa 'objeción', y no significa, qué bueno, puesto que una regla tiene excepciones, entonces está confirmada. De ningún modo. Lo que dice es que para ensayar, para probar una regla o una norma hay que poner objeciones, y si se logra rechazar una objeción, una *exceptio*, entonces la regla se confirma, se fortalece. Después se pone otra objeción y si se rechaza ésta, de nuevo se fortalece cada vez más, y por eso se decía *exceptio confirmat regulam*, no que la regla tiene que tener excepciones." (Coseriu 2016: 194).

[3] În monumentalul dicționar al lui Gh. Guțu, găsim la termenul *exceptio, -onis* doar aceste accepții: (1) 'excepție, limitare, restricție' și (2) [marcat juridic] 'condiție, rezervă, clauză' (Guțu 2003, s.v. *exceptio*).

[4] Unele se găsesc, ca note, în manuscrise. De exemplu, cea referitoare la sp. *sangre azul* 'sânge albastru', despre existența căreia am aflat din relatarea profesorului Benjamín García Hernández (ce a colaborat la organizarea Arhivei Eugenio Coseriu din Tübingen): *„Sangre azul* se datorează unei greșeli de traducere. Coșeriu are fragmente din istoricul latin Tacitus, în care Agrippina afirmă că ea este de *sanguis aestesis* [sic!; probabil, este vorba de lat. *caelestis* transcris greșit; n.m. Cr.M.]. Traducătorii lui Tacitus în epoca medievală – nu-mi amintesc numele exacte ale acestora, însă Profesorul are numele lor exacte –, transpun *encaelestis* în loc de *divinus* (*sangre divina*) – *sanguis encaelestis* – *sangre azul*. Prin urmare, e

BDD-A28842 © 2018 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 07:07:31 UTC)

o eroare de traducere care a perpetuat și s-a difuzat. Coșeriu are toate datele prin care demonstrează că e o eroare de traducere." (*„Eugeniu Coșeriu este un om universal, a cărui știință o împărtășim multe popoare și, prin urmare, fiecare îl consideră ca fiind «al său»"* [interviu cu B. García Hernández, realizat de Eugenia Bojoga], în „Limba română", Chișinău, anul XII, nr. 10, 2002, p. 81). Pentru o altă explicație (curentă), care pleacă de la preferința aristocraților spanioli pentru culoarea albastră, vezi dicționarul lui I. Berg (2003: 313-314). O altă interpretare pornește de la constatarea că venele persoanelor cu pielea foarte albă (deci, de sorginte nobilă) dau impresia că sunt albăstrii/azurii...

[5] Vezi, de pildă, explicația referitoare la expresia *tenir Dieu par les pieds*, în Eugeniu Coșeriu, *„A-l apuca pe Dumnezeu de (un) picior"* [1979], în „Anuar de lingvistică și istorie literară", t. XLIX-L, 2009-2010, p. 7-16; de asemenea, pentru o inventariere a contribuțiilor coșeriene la domeniul frazeologiei românești (în perspectivă romanică), vezi Stelian Dumistrăcel, *Coseriu restitutus*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", Tom LI (2011), Editura Academiei Române, București, 2012, p. 45-62.

[6] Fragmentul pe care l-am avut în vedere este următorul: „De même, le signifié n'est jamais «donné» par le contexte: il est toujours donné par la connaissance de la langue. Le contexte ne fait que déterminer ultérieurement les signifiés, et préciser la désignation, et, dans le cas des signifiants homophones, il permet normalement d'identifier le signe effectivement employé dans des contextes tout à fait nouveaux («inédits») et souvent un signifié se trouve en conflit avec le contexte, ce qui implique qu'il est identifié ou reconnu indépendamment de celui-ci; sinon, les expressions «fausses» ou extravagantes ne pourraient pas être identifiées en tant que telles. Sans doute, on apprend les signifiés dans des contextes. Mais il ne faut pas confondre les conditions empiriques de l'apprentissage avec la connaissance d'une langue." (Coseriu 2001: 359).

[7] În original: „To prove a thing means primarily to try, to test it. […] Exceptions are said to prove a rule; i.e. they furnish instances so extreme that they try in the severest fashion its applicability; if the rule will stand such a test, there is no good reason for further doubting it." (Dewey 1997: 27).

[8] În formă extinsă (în original): „In no case of controlled inquiry is a flat negation of a generalization taken to be final. If it were so taken, a former generalization would simply be abandoned and that would be the end of the matter. What actually happens is that the prior generalization is modified and revised by discovery of the contradictory instance. Certain data discovered by using the Einsteinian theory of relativity contradicted the Newtonian formula of gravitation. If such negations had the independent and final logical status attributed to them by traditional formalistic logic, either the Newtonian formula would have been declared invalid and the matter would have ended there, or else the observational data would have been declared false and impossible because they contradicted the general proposition. Even in the cases in which an exception turns out to be apparent rather than actual, the older generalization is not simply confirmed, but gains a new shade of meaning because of its capacity to apply to the unusual and seemingly negative instance. It is in this sense that «the exception proves the rule»." (Dewey 1938: 196-197).

[9] În original: „The exception 'proves' the rule by showing whether the rule is equal to the task of explaining it; if it is not, it is proved false. […] It was Kant who first showed that progress in the science of human nature must come, like progress in any other science, by taking exceptions seriously and fastening upon the unusual case […] as the peculiarly instructive one." (Collingwood 1958: 185).

BDD-A28842 © 2018 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 07:07:31 UTC)